

**БОБУР ҒАЗАЛЛАРИДА ЎЗИГА ХОС МАФТУНКОР ЛЕКСИК
ИФОДАЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ (116 ҒАЗАЛ МИСОЛИДА)**

Шахноза ЗИЯМУХАМЕДОВА

доцент в.б.

Тошкент давлат юридик университети
shahnozaziyo@mail.ru

Аннотация

Мақолада XVI асрнинг буюк шоҳ, олим ва саркардаси Захириддин Мухаммад Бобурнинг серқирра ижодидан муносиб ўрин олган ва ўзбек мумтоз шеърлятида ўзига хос бадий қимматга эга бўлган поэтик ижоди ҳақида фикр юритилади. Бобур ғазалларининг юксак савияда ёзилганлиги, ҳаётий воқеаларга асосланганлиги, чуқур мазмун ва лирик ифодаларга бойлиги, ишқ, вафо, висол ва ҳижрон мавзуларининг ўзига хос усулда тараннум этилиши билан боғлиқ ижодий маҳорати таҳлил қилинади.

Таянч сўзлар: лексика, ғазал, лирика, висол, ҳижрон, маҳбуба, гўзалликни тасвирловчи қиёслар.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ГАЗЕЛЯХ БАБУРА УНИКАЛЬНЫХ
ПРИВЛЕКАТЕЛЬНЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ (НА
ПРИМЕРЕ 116 ГАЗЕЛЕЙ)**

Шахноза ЗИЯМУХАМЕДОВА

и.о.доцента.

Ташкентский государственный юридический университет
shahnozaziyo@mail.ru

Аннотация

В статье рассматривается поэтическое творчество великого правителя, ученого и полководца XVI века Захириддина Мухаммада Бабура, которое занимает достойное в его многогранном творчестве и имеет уникальную художественную ценность в узбекской классической поэзии. Анализируется высокий художественный уровень газелей Бабура, которые основаны на жизненных событиях, богаты глубоким содержанием и лирическими выражениями, анализируется его творческое мастерство, связанное с уникальным способом описания тем любви, верности, встречи и разлуки.

Ключевые слова: лексика, газель, лирика, встреча, разлука, возлюбленная, сравнения, отражающие красоту.

Захириддин Мухаммад Бобурнинг шеърӣй мероси серқирра ва бой. Унинг ғазалларида даврнинг тарихий воқеалари, шахсий ҳаёти, муҳаббати, эҳтирослари, муҳити, дин ва урф-одатларга муносабати реал тарзда акс эттирилган. Айтиш мумкинки, Бобур шеърлари шоирнинг таржимаи холи бўлиб, унда теран туйғулар шеърӣй тилда таъсирчан ифодаланган, ҳаётий

ҳолатлар билан тўқнашув натижасида вужудга келган кечинмалар маҳорат билан тасвирланган.

Бобурга ғазал ёзиш бир ҳавас эмас, балки ўз феъл-атвори, диди, ҳолатини ифодалаш воситаси эди. У шундай деб ёзган эди:

*Дўстларнинг суҳбатида не хуш ўлғай аҳси шеър,
То билинғай ҳар кишининг таъби бирла ҳолати.*

Бобур ғазаллари юксак бадиий савияда ёзилгани билан мумтоз ўзбек шеърляти тарихида ўз ўрнини эгаллайди. Тарихчи Мирзо Муҳаммад Ҳайдар ўша даврдаёқ Захириддин Бобурни шоир сифатида Алишер Навоийнинг ёнига қўйган. Бу бежиз эмас. Рампур кутубхонасида сақланаётган Бобурнинг нодир қўлёзмасида шундай ёзилган:

*Ҳар вақтки кўргасен менинг сўзимни,
Сўзимни ўқуб соғинғайсен менинг ўзимни.*

Бобур ижодида ишқ, вафо, висол ва ҳижрон мавзулари ҳам муҳим ўрин тутди. Унинг ғазалларида маҳбубанинг мафтункор ва беқиёс гўзаллиги, шарқона одоби, урф-одатлар, енгил ва ўйноқи, равон мисраларда юксак маҳорат билан тараннум этилган. Бобурнинг шахсий ва бетакрор шеърлятидан мафтун бўлган ўқувчи сифатида айтишимиз мумкинки, кўнгилларга чуқур сингиб кетган бу ғамгин сатрларда эртанги кунга, келажакка бўлган ёрқин умидлар мужассам. Бобур ғазаллари қадрли ва қалбга яқин. Унинг бутун ҳаёти ва ижоди ўлмас афсона, Ватан соғинчи, озодлик ҳақидаги абадий дostonдир. Бу дoston асрлар давомида юртда яшаб келганлар учун ҳам, турли сабабларга кўра юртдан узоқда яшаётганлар учун ҳам бирдек қадрлидир. Юртини йўқотган ҳар бир шоир ҳам Бобур бўла олмайди. Аммо тугалланган шеърлярида гавдаланган Бобурнинг мардона руҳи, ҳақиқий ҳаёт йўли, жонажон Ватанига, мард халқига бўлган буюк муҳаббати юртдаги ҳар бир инсон учун катта ибрат бўлиши аниқ. Бобурнинг ҳассос қалб туйғулари унинг ижодида ўз ифодасини топган. У шундай нозик дид, шундай нозик қалб билан тақдирнинг машаққатли йўллари босиб

ўтган бўлсада, шоирнинг ўзини, шахсиятини, шахс сифатидаги эътиқодини тўла-тўқис асраб-авайлаши чинакам ибратли жасоратдир.

Бобур ғазаллари асосан беш байтдан иборат. Ғазал мазмунининг анъанавий тузилиши икки асосий персонажнинг мажбурий иштироки билан белгиланади: маҳбуба ва ошиқ. Шоир ғазалларида маҳбуба гўзал, нафис бўлиб, гўзаллик, фаровонлик, бойлик билан ўралган, ошиқ эса изтироб, соғинч, ҳасрат, кўз ёшларига ботган. Унинг гўзаллигига қойил қолган севгилиси ташқи дунёнинг кўринишларига бефарқ. Ошиқ эса ўзидан норози, ҳар доим адолатсизлик ва тақдирнинг зарбаларидан ғазабланади, инсофсизлик, иккиюзламачилик ва ёлғонга қарши туради. Бобур ўз севгилиси образини яратишда анъанавий юзни атиргул билан солиштиришдан кўп фойдаланади. Ва деярли барча ғазаллардаги бу қиёслар турли семантик туслар билан тўлдирилади, улар қиёс ва қарама-қаршилиқлар орқали бутун ғазалнинг образли тизимини ташкил этади. Бобур ўз севгилисининг юзини ойга қиёслайди. Бобур яна бир ғазалида маҳбуби оғзини ғунчага қиёслайди. Бобур учун ишқ садоқат, олийжаноблик ва инсонийлик бўлиб, у бойлик, ижтимоий мавқе ва барча ердаги неъматлардан устундир. У асл бадийий воситалардан моҳирона фойдаланади. Кейин эса ошиқнинг изтиробини, қайғусини кўрсатади.

Биз Бобур лирикасидаги гўзалликни, маҳбуба қиёфасига хос сўзларни ўрганишга ҳаракат қилдик. Кейинги йилларда Бобур ижодини матншунослик, фалсафий, лингвистик ва бадийий жиҳатдан ўрганиш бўйича бир қанча тадқиқотлар олиб борилган бўлсада, шоир ижодининг услубий ўзига хослигидан далолат берувчи тил омилларини ўрганиш эндигина бошланмоқда. Масалан, шоир ижодидаги тана аъзолари номларини бевосита бадийий услуб билан боғлаб ўрганиш бобуршуносликнинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб, Бобурнинг сўз санъатини чуқур ўрганишга кенг имкониятлар очади.

“Юз” сўзига келадиган бўлсак, шоир ғазалларида бу сўз 68 марта, “ораз” синоними эса 5 марта қўлланган. Унда Бобур “юз”ни бир неча хил таърифлар билан тасвирлаган. Масалан, гул юз, лола юз, қуёшли юз, муборак юз.

*Онингдек бўлмишам ҳайрон қуёш янглиг юзунгаким,
Қуёшдек найзалар тегса кўзумга, кўз ола олмон.
Ҳам лола юзунг қошида беранг,
Ҳам сарв қадинг борида бепой.
Тараҳхум юзидин юзунгни кўрмакка буюргайсен,
Хуш улким, оразингни кўргамен, сўзунг эшитгаймен!*

Бундан ташқари, «юз» сўзи бир неча марта сон миқдорни билдирувчи (ўзбек тилида «шахс» сўзи «юзлик» сонини англатиши мумкин) кўплаб ғазаллар мавжуд.

*Оразу қаддингни таъриф этсалар юз йил, ҳануз,
Эй юзи гул, сарвқад, юздин бири айтилмагай.
Келтурса юз балони ўшал бевафо манга,
Келсун агар юзумни эвурсам, бало манга!
Ҳуснда ортуқ агар бўлса юзи Лайлидин,
Мен таки бормен анинг ишқида юз Мажнунча!*

«Юз» сўзи сонни билдирувчи 32 жойда учрайди.

*Эврулур бошинггаю гоҳи юзунга юз қўяр,
Бу жиҳаттин от эмиш «гулпеч»у гаҳ, «гулзор» анга.*

Энди ғазаллардаги “кўз” сўзига тўхталадиган бўлсак, бу сўз 60 марта учрайди. «Кўз» сўзига турли сифатлар ҳам берилган: «қора кўз», «чиройли кўзлар», «жигарранг кўзлар».

*Усрук кўзига токи кўнгил бўлди мубтало,
Ҳаргиз бу телбани яна ҳушёр топмадим.
Эй хуш улким, тургасен келиб кўзум ўтрусида,*

Мен тикиб икки кўзум юзунгга, ҳайрон бўлгамен.

Ғазалларда “қош” сўзи 28 марта учрайди ва ёрқин қош, хаёлий қош, қора қош, янги ойга ўхшаган қош сифатида тасвирланган.

Кўзлари сайд айлар учун телба кўнглумни менинг

Қоши ёсини қуруб, киприк ўқини тўлдуруб.

Кўк вусмада ул ой қоши гўё хаёлдур,

Ё ой бошида кўкта кўрунган ҳилолдур.

“Қош” сўзи бир ўриндаги предлогни ҳам билдиради:

Дерки, Бобур, илтифот айлай қанга етган замон,

Менга етгач, қошида юз чину ёлгонин кўрунг.

Шоир ўз ғазалларида 48 марта “зулф”, “соч” сўзларини ишлатиб, “жингалак соч”, “иккита чиройли ўрим”, “қора соч”, “хушбўй соч” каби қиёсларни қўллаган.

Ишқ элининг оҳидин ул сарв қад ҳам бўлмасун,

Ғам елидин ул муанбар зулф дарҳам бўлмасун.

Оғзидек тор фурсати васли, вале, ҳажри туни

Ул муанбар сочи янглиғ ҳам қоронғу, ҳам узун.

Бобур лирикасида “бош” сўзи 19 марта тилга олинган.

Бошимга чиқти тутун раишқдин қора сочдин,

Аёққа тушгали, эй сарви ноз, то сочинг.

«Лаб» сўзи 16 ўринда қўлланиб, «кулиб турган лаб», «шакардек лаб», «куртакдек лаб» каби қиёслаш тарзида берилган.

Гул жамолин ёпқон ул гулнинг ики райҳонидур,

Ғунча сиррин очқон ул икки лаби хандонидур.

Қади шохи гулдек нигорим қани?

Лаби ғунчадек гулғузорим қани?

Сўзлаб ул лаъли шакархони шакаррез этасен,

Очиб ул зулфи сумансони диловез этасен.

“Оёқ” сўзига келсак, у шоир ғазалларида 11 ўринда учрайди.

*Кўюб оёзига бош, сўрса лаълидин ҳар ким,
Бошига туфроқу оғзига тош керак бўлса!*

Ғазалларда “оғиз” сўзи 12 марта учрайди ва “ғунчадек оғиз” каби иборалар унга ишора қилади.

*Оғзидек тор фурсати васли, вале, ҳажри туни
Ул муанбар сочи янглиғ ҳам қоронғу, ҳам узун.
Кўзлари сайд айлар учун телба кўнглумни менинг
Қоши ёсини кўруб, киртик ўқини тўлдуруб.*

“Тил” ва “тиш” сўзлари кам қўлланилади, лекин қиёслаш орқали берилади, “тиш марвариддек қаттиқ”, “тил қизил тош” каби.

*Қошида чину кўзида кину ангабин лабида,
Сўзида захр ва лекин тилида дармондур.
Юзи хуришиди, тиши дурридин айру жисмда
Қолмади бир зарра ерким, тишдин афгор этмадим.*

“Кўкус” сўзи ҳам 3-4 марта қўлланган.

*Ўқунг бирла хаёлинг, дардингу меҳрингга Бобурдек,
Таним – манзил, кўзум – маскан, кўкус – маъво, кўнгул маҳзан.*

Келтирилган мисоллардан Бобур ғазалларида тана аъзолари номларига оид сўзлар нисбатан кўп қўлланиб, шоирнинг бадий нияти билан боғлиқ ҳолда турли лексик-маънавий ва услубий-семантик вазифаларни бажарганлигини кўрамыз. Бадий контекстда ишлатиладиган ҳар бир тана аъзосининг номи маълум бир семантик вазифани бажарадиган поэтик тафсилотдир. Шоир ғазалларида тана аъзолари номлари туркий ва форс тиллари билан бир қаторда арабча афсона моделига кўра шаклланган, деган хулоса келиб чиқади. Бундай сўзларнинг қўлланиши шоир асарларининг бадийлиги ва ёрқинлигини ошириб, ўқувчини қизиқтирган.

Бобур асарлари жаҳон адабиётининг ноёб хазинаси сифатида дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилиниб ўрганилмоқда, чунки унинг асарларида инсонпарварлик, ватанпарварлик, меҳр-оқибат каби юксак инсоний фазилатлар тараннум этилган. Унинг ўлмас ижодий мероси халқларни бирлаштириб туради, дўстлик ва ўзаро ҳамжихатлик кўприги бўлиб хизмат қилади, чунки унинг асарларида тараннум этилган кадриятлар ҳамма учун бирдек яқин ва тушунарли бўлгани учун ҳаммаша барча эзгу ишларда йўлбошчи, йўл кўрсатувчи юлдуз бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аманлаев А.Х., Шукурова Ф.Х. Литературное наследие Бабур и его жизненный путь. Интеллектуальное наследие Бабур и современность: сборник статей и тезисов докладов Международной научно-практической конференции (28 февраля 2020 года). – С. 68-71.
2. Азимжонов С. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Сборник статей. – Тошкент, 1995.
3. Ахмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XI-XII вв. (Письменные памятники). – Ташкент, 1985.
4. Бабур З. М. Бабурнамэ / пер. М. Салье ; под ред. М. Шевердина. – Ташкент, 1948. – 231 с.
5. Бабур. Лирика / пер. с узб. Льва Пеньковского ; предисл. Бертельса. – Ташкент, 1943. – 34 с.
6. Воҳидов Р. Биз билган ва билмаган Бобур. – Ташкент, 2000.
7. Ёқубов Ҳ., Заҳириддин Муҳаммад Бобур. – Ташкент, 1949.
8. Маҳмуд, Лутфулло. Бобурни тушуниш бахти. – Ташкент, 2009.
9. Мащрабов З., Шокаримов С. Асарлари бўйлаган Бобур. – Ташкент, 1997.
10. Стеблева И. В. Семантика газелей Бабур. – Москва, 1982. – 328 с.
11. Самойлович А. Собрание стихотворений императора Бабур. – Петроград, 1917.

12. Сотимов Ғ. Бобурийзодалар. – Ташкент, 2003.

13. Файзиев Т. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари. – Ташкент, 1996.